

УДК 316.613.434–053.6

КЛИМЕНКО Юлія Олександрівна

*кандидат психологічних наук, асистент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

РОЛЬ ЧАСОВОГО ФАКТОРУ У ЗМЕНШЕННІ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті систематизовано основні підходи до вивчення феномену часу в його психолого-педагогічному осмисленні. Подано аналіз провідних досліджень у цій сфері, уточнено поняття «часова компетентність», визначенні психологічні особливості взаємозв'язку між інтенсивністю агресивної поведінки підлітків та адекватністю їхньої часової орієнтації.

Ключові слова: *підлітковий вік, психологічний час, сприйняття часу, орієнтація в часі, часова компетентність, агресивність.*

Постановка проблеми. Інтерес психологічної науки до проблеми часу є не випадковим і пояснюється тим, що основні об'єкти дослідження у психології є динамічними утвореннями, що розвиваються в часі. Розглядаючи онтогенез людини як єдність біологічного і соціального, психологи виокремлюють часові структури людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності і говорять про людину як про поліморфного носія часових упорядкованостей різного порядку. Такий підхід дозволяє виокремити різні рівні часових відношень, кожному з яких відповідає певний аспект психологічних досліджень. Нині можна виокремити три основних напрямки дослідження часу у психології: психофізіологічний, психологічний, особистісний.

На психофізіологічному рівні досліджується проблема адаптації людини до системи поточного часу, що є необхідною передумовою для успішної орієнтації в навколишньому середовищі.

Розкриття суб'єктивних аспектів феномену часу в роботах науковців посідає все більш значне місце. У цьому ракурсі його розглядають, насамперед, психологи, прагнучи пояснити і вдосконалити особистісні механізми часової детермінанти людського життя. Сприйняття часу визначається як суб'єктивне відображення фундаментальних властивостей об'єктивного та

незалежного від людей існуючого реального часу: тривалості, послідовності, одночасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи зміст психологічних досліджень останніх років (К. Абульханова-Славська, О. Бобрус, С. Бондаревич, Т. Єрофеева, Н. Калугіна, В. Попович, І. Ральникова, Р. Свинарєнко та ін.) можна дійти висновку, що у сфері уваги сучасної науки виокремилася специфічне явище – психологічний час, складне та багаторівневе утворення, що торкається багатьох, без сумніву, цікавих, і водночас недостатньо досліджених аспектів. Серед учених немає єдиної точки зору щодо механізмів сприйняття інтервалів часу людиною, щодо ролі різних структур і півкуль мозку у механізмах відліку часу тощо. Різноманітність досліджуваної феноменології сприйняття часу зумовлена, перш за все, існуючим у психології різноманіттям визначень і тлумачень часу як предмета психологічного дослідження, хоча певні напрямки його вивчення бачаться на сьогодні досить чітко окресленими.

Так, Є. Головаха та О. Кронік [5] розглядають психологічний час як форму переживання людиною структури причинних та цільових відношень між подіями її життєвого шляху. В. Мухіна [8] визначає психологічний час як індивідуальне переживання своєї фізичної, духовної зміни протягом часу, яке представлене минулим, теперішнім і майбутнім у відрізку об'єктивного часу життя. Ю. Стрелков [11] визначає психологічний час як рух суб'єкта. С. Угрюм [12] розглядає психологічний час як поліморфне, багатоліке утворення, яке має неоднозначну природу і властивості.

Аналіз досліджень особливостей часового сприйняття дозволяє нам прийняти за основу думку про те, що індивідуальне сприйняття часу не є відокремленим від інших проявів людської психіки, а, отже, повинні існувати певні взаємозв'язки, використання яких дає змогу виконувати певні регуляторні завдання. Не слід водночас відкидати й не менш чисельні дані щодо зв'язку індивідуального часового сприйняття з дією чинників, що мають соціальне походження. Насамперед слід ураховувати, що навіть уявлення про точність у

сприйнятті часу впливає з необхідності встановлення і соціального прийняття певних структурних одиниць, засвоєних людиною на функціональному рівні.

Визнання ролі набутих соціально-детермінованих чинників сприйняття часу дозволяє більш ґрунтовно розглянути проблему динаміки цього сприйняття, як такої, що є досить протяжною в часі і підлягає зовнішній корекції. Так, П. Аношин [2] підкреслює значення в цьому процесі стихійних (не організованих спеціально чинників). Учений відзначає, що на темп життя можуть впливати зміни, які характерні для суспільства у перехідний період, і вони виступають стресогенними факторами часових ритмів індивіда, оскільки вносять десинхронізацію у темпи життя, що призводить до перевантажень психічної сфери, деструктивних порушень у часових ритмах індивідів.

Водночас варто зазначити, що істотну роль у формуванні суб'єктивного сприйняття часу здатні грати не тільки стихійні, а й спеціально організовані чинники, а також їхнє поєднання. Значний інтерес становлять психосоціальний та психолого-педагогічний аспекти формування та функціонування суб'єктивного часового еталону. Більшість відомих досліджень визнає набутий характер даного явища. Так, В. Лупандін та О. Сурніна [6], Л. Мітіна [7] стверджують, що такий еталон формується у процесі онтогенезу під впливом багатьох факторів – соціальних датчиків часу, життєвого досвіду, трудової діяльності та ін. Суб'єктивний часовий еталон є динамічною величиною.

Проте у дослідженні Б. Цуканова [13] зазначається, що власна одиниця часу (τ) є вродженою, стійкою константою індивіда, за допомогою якої можна описати різноманіття часових властивостей у психіці індивіда. Власна одиниця часу є своєрідним «кроком». За « τ -типом» індивіди поділяються на «квапливих», «точних» та «уповільнених» суб'єктів, які мають індивідуальні особливості у ставленні до часу та у поведінці в часі.

Отже, нині у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених можна відзначити дві протилежні точки зору:

- 1) суб'єктивний еталон сприйняття часу є динамічним;
- 2) суб'єктивний еталон сприйняття часу є константою.

Погоджуючись із думкою, що вроджені чинники мають значний вплив на особистісну самоорганізацію часу, ми повинні визнати, що з розвитком того чи іншого процесу індивідуальний еталон сприйняття часу також може змінюватися.

Особливу дослідницьку проблему становить психологічний час особистості, який є усвідомленням і переживанням нею характеристик усього життєвого шляху. Цей підхід учених досліджує минуле, сучасне і майбутнє в їхньому взаємозв'язку, що являє собою сукупність причинно-цільових відношень між подіями життя. У рамках цього підходу вчені Є. Головаха та О. Кронік, О. Некрасова, І. Попова, П. Янічев, О. Белановська, І. Рябікіна, Ю. Кузнєцова, Л. Регуш розглядають життєвий шлях як різноспрямований та безперервний, як взаємозв'язок низки подій з їх суб'єктивними переживаннями. Характер життєвої практики, реальні форми безпосереднього практичного досвіду визначають образ майбутнього і сприйняття минулого.

Серед чисельної психологічної термінології, що стосується проблеми «людина – час», привертає увагу поняття внутрішнього часу. Його цікаво пояснюють К. Абульханова та Т. Березіна, а саме, як темпоральну енергію життя людини.

Отже, бачення проблеми часу та його значення в житті людини привертає увагу дослідників здавна, залишаючись надзвичайно різноплановим – від міркувань про об'єктивну часову залежність і до гіпотези про породження людиною темпоральної енергії в процесі своєї активності. При цьому часові поняття, ставлення і оцінки визначаються багатьма факторами, і, перш за все, факторами соціокультурного середовища, до якого належить особистість. Людина поступово вчиться оцінювати часові відношення, розвиває здатність до рівномірних рухів, оволодіває поняттям швидкості, послідовності і темпу подій, розвиває почуття ритму, вдосконалюючи таким чином відчуття часу все своє життя.

Виклад основного матеріалу. Тісний взаємозв'язок часового сприйняття з психічними проявами, відзначений у дослідженнях, дає підстави міркувати про його можливості

щодо регуляторного впливу на психіку. Зокрема це стосується проблеми регулювання надмірної агресивності у підлітків.

Розглядаючи час як системотворчий фактор цілісного психічного складу особистості, який представлений у динаміці всіх її підструктур та компонентів, у регуляції самосвідомості, дослідники вважають що, часовий фактор є основним компонентом розвитку особистості в онтогенезі [1; 3; 8; 14]. Концепція хронотопічної та соціально-психологічної детермінації розвитку особистості в онтогенезі розглядається нами як методологічна засада поєднання проблем вивчення специфіки сприйняття часу підлітками та особливостей їхньої агресивності.

Об'єктивне розкриття закономірностей розвитку психіки людини і розуміння особливостей організації її поведінки та діяльності має важливе значення у процесі її виховання. Зокрема, велику роль у багатьох випадках нашого повсякденного життя відіграє пізнання сутності суб'єктивного сприйняття та відображення часу. Слідом за О. Полуніним [9] ми розглядаємо його як форму психічної адаптації, як один із потужних засобів структурування людського життя, припускаючи, що сприйняття часу особистістю відіграє роль своєрідного показника її вміння вибудовувати адекватні взаємини у суспільстві, регулювати власну поведінку.

Значна кількість науковців (К. Абульханова-Славська, А. Болотова, О. Полунін, Т. Титаренко, Б. Цуканов, С. Шляпніков, Д. Елькін, П. Янічев та ін.) єдина в міркуванні, що однією з функцій суб'єктивного часу є регулятивна, яка забезпечує більш «адекватне визначення особистістю своїх можливостей», внаслідок чого «особистість здійснює вибір адекватного (зовнішнім і внутрішнім запитам) способу діяльності (у спілкуванні, у способі життя)» [1, с. 129]. Це твердження К. Абульханової-Славської та споріднені йому думки інших дослідників слугують підставою для пошуку корелятивних зв'язків між проблемою сприйняття часу та поведінковими проблемами, зокрема, агресивними проявами.

Припущення про регулятивну властивість адекватного часового сприйняття підтверджується його науково доведеними зв'язками з процесами гальмування та збудження, що мають

безпосереднє відношення до агресивної поведінки, виступають її біопсихічним підґрунтям. Так, у дослідженні С. Геллерштейна [4] зазначається, що певна схильність до рівномірності психічних процесів та рухів є запорукою у точності оцінювання часових інтервалів. Прискорення суб'єктивного часу стосовно об'єктивного пов'язане з переважанням процесів збудження, а відносно уповільнення суб'єктивного часу – з домінуванням гальмівних процесів, відзначали у своїх дослідженнях М. Пономарьов, М. Розін, В. Васильєв. Отже, можна припустити, що індивідуальні відхилення у швидкості процесів гальмування, що зумовлюють специфіку агресивної поведінки, водночас спричиняють деяку часову дезорієнтацію, яка може призводити до неадекватної поведінки з точки зору її організації в часі. Якщо ж шляхом психолого-педагогічного впливу на особистість ми коригуємо індивідуальне часове сприйняття, ймовірно, що цей вплив повинен водночас сприяти стабілізації психоемоційного стану і, як наслідок, агресивної поведінки.

Аналіз теоретичних викладок дає змогу припустити, що існує об'єктивний взаємозв'язок між агресивністю як своєрідним емоційним проявом особистості та сприйняттям часу як одним із способів її адаптації у соціумі: адже, а думку К. Абульханової-Славської [1], організація часу – це оптимальне співвіднесення різних етапів, періодів життя, встановлення оптимальної для особистості послідовності життєвих подій; це одна з умов розвитку особистості, реалізації її завдань.

У дослідженні О. Полуніна [9] також зазначено, що час є формою психічної адаптації, яка полягає у співвіднесенні внутрішньої та зовнішньої змінностей психіки і являє собою базисний елемент (метафізичну складову) концептуальної системи, на якій будується сприйняття світу і, як наслідок, котрою регулюється поведінка. Таким чином, зі сприйняттям часу тісно пов'язані поведінкові прояви, що виступають критеріями сформованості загальної адаптованості особистості в об'єктивно і суб'єктивно детермінованому середовищі життя. Можна припустити, що вплив агресивності на сприйняття часу відображає біопсихічний аспект цього взаємозв'язку, а вплив сприйняття часу на агресивність – його соціально-психологічний аспект.

Наявність взаємозв'язку визначає ймовірність коригування агресивності через підвищення рівня сформованості загальної адаптованості особистості, причому вищою мірою цієї сформованості ми розглядаємо компетентність. У психолого-педагогічній літературі поняття «компетентність» визначається як спроможність кваліфіковано діяти у певних умовах, виконувати завдання або роботу. Аналіз праць В. Балашової, І. Зимньої, О. Когут, В. Краєвського, А. Хуторського, О. Пометун, О. Савенкова та ін. свідчить про те, що компетентність розглядається як особистісна якість, що базується на знаннях, досвіді, здібностях і проявляється в готовності особистості до виконання певної діяльності. Таким чином, поняття «компетентність» пов'язане з діяльністю, здатністю особистості виконувати певні дії, в основі яких лежать необхідні знання, вміння та навички, що в свою чергу, здатне забезпечувати більш високу емоційну стабільність.

Явище компетентності сучасна наука трактує відповідно до сфери аналізу. Вчені виокремлюють такі компетентності, як професійну, педагогічну, психологічну, комунікативну, правову, соціальну тощо. Залежно від сфери дослідження нині розглядається ціла низка компетентностей у тій чи іншій мірі властивих людині. Так, зокрема, А. Болотова [3] виокремлює часову компетентність, розглядаючи її як складову комунікативної компетентності. Вчена виділяє у часовій компетентності наступні характеристики: адекватність часового сприйняття, сформованість навичок планування часу, здатність раціонально перерозподіляти часові пріоритети і ліміти міжособистісного спілкування, дотримання принципів і правил тайм-менеджменту, вміння делегувати повноваження в соціальних комунікаціях. О. Кузнецова розглядає часову компетентність як фактор, що сприяє особистісному та професійному самовизначенню.

Система перелічених характеристик відображає провідну функцію часової компетентності – регулювання своєї діяльності та поведінки в часовому контексті. Це є особливо актуальним для учнів підліткового віку, в яких нездатність до відповідного регулювання є вагомим чинником зростання агресивності, що є

небезпечно з багатьох точок зору (соціальної, медичної, юридичної та ін.).

Серед причин агресивної поведінки підлітків науковцями (О. Бовть, Г. Бреслав, О. Волянська, З. Гавриш, В. Знаков, О. Мізерна, Л. Семенюк, Д. Фельдштейн, О. Шляхтіна та ін.) виділяються соціальні, зумовлені соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю суспільства, впливом засобів масової інформації; психологічні, що пов'язані з віковими особливостями підлітків, характером їхньої взаємодії у референтній групі; біопсихічні, що зумовлюються особливостями темпераменту, акцентуаціями характеру.

На порозі підліткового віку починає інтенсивно формуватися здатність до адекватного часового сприйняття. Цей вік можна розглядати як значущий для розвитку відповідних якостей особистості, оскільки саме ними зумовлюється ця здатність. Часовий фактор виконує регуляторну функцію в організації життєдіяльності особистості. Чим більш розвинені часові здібності, що проявляються в ефективних часових стратегіях, тим вищий рівень розвитку особистості (А. Болотова, Н. Григоровська, П. Нічев та ін.).

Час є важливим фактором орієнтації людини у світі, її самореалізації в соціумі, ефективного функціонування в життєвому просторі. У становленні та розвитку особистості часовий фактор є невід'ємним елементом і являється одним із проявів регуляційних можливостей людини протягом усього онтогенезу. Для особистості він є мірою інтенсивності її діяльності: будь-яка сфера життя чи діяльності існує у межах часового фактору, який проявляється в плануванні та структуруванні життєвих цілей, планів. Уміння планувати, організовувати час можна вважати однією з умов не просто адаптації, а й оптимізації часового існування людини. Дослідницькі підходи щодо феномену часу в їхніх окремих характеристиках можуть бути інтегровані як складові більш широкого компетентнісного підходу у психолого-педагогічних дослідженнях часу, який може виступати теоретичним підґрунтям досліджень часової компетентності індивіда.

Значущою психолого-педагогічною проблемою є з'ясування можливості розвитку системи якостей, пов'язаних із адекватним

сприйняттям часу та часовою самоорганізацією. Аналіз підходів демонструє однаковість дослідників щодо думки, що ці якості не є стабільними і можуть піддаватися корекції під впливом певних умов. Поєднання адекватної орієнтації в часі та відповідної міри розвитку навичок часового планування розглядається як основна характеристика часової компетентності. Із погляду таких науковців як К. Абульханова-Славська, А. Болотова, С. Геллерштейн, Д. Елькін, Т. Титаренко, Б. Цуканов та ін. розвиток та соціалізація особистості зумовлюються системотворчим фактором, яким є час. Структурування часу є невід'ємним елементом особистості, критерієм особистості, що нормально розвивається, одним із проявів регуляційних можливостей людини [3]. Таким чином, можна зробити висновок, що адекватне сприйняття часу сприяє самоорганізації людини, регуляції її діяльності; час є регулятором поведінки людини так як динаміка будь-якого поведінкового акту розгортається у часовому режимі.

Отже, з'являється можливість виділити ще один важливий психолого-педагогічний резерв зменшення проявів агресивної поведінки підлітків – розвиток часової компетентності, яка сприятиме формуванню навичок раціонального планування і організації діяльності в часовому контексті. Точність сприйняття часу особистістю у різних видах діяльності може розглядатися як своєрідний діагностичний показник її особистісних особливостей (М. Будиянський, Д. Елькін).

На основі результатів нашого дослідження було встановлено, що здатність до організації та планування діяльності підлітків пов'язана з помірним рівнем агресивності та точністю сприйняття часу. Вказаний зв'язок ґрунтується на ідентичності механізмів, що активізуються у процесі організації людиною своєї життєдіяльності, у процесі сприйняття часу, при формуванні проявів агресивності.

Розглядаючи вміння організації часу як важливу умову оптимізації життєдіяльності людини і враховуючи дані щодо недостатньої сформованості адекватного часового сприйняття у підлітків зі значними проявами агресивної поведінки, доходимо висновку щодо необхідності впровадження системи заходів з формування часової компетентності школярів у практику

загальноосвітньої школи. Під часовою компетентністю ми розуміємо інтегровану якість особистості, що включає спеціальні знання, вміння й навички, поєднанні відповідною спрямованістю, яка дозволяє здійснювати процес часової регуляції та одержувати продуктивні результати. Як компоненти часової компетентності ми розглядаємо змістовий (знання про час, його характеристики (безперервність, незворотність, послідовність), про особливості сприйняття та «відчуття» часу); ціннісно-мотиваційний (бережливе, ціннісне ставлення до часу); процесуальний (уміння раціонально планувати кожну справу та визначати її оптимальні межі; здатність до самоконтролю витрат часу; вміння оптимально чергувати заняття, справи та відпочинок; уміння планувати час відповідно до значущості та важливості певних видів діяльності, виділяти серед них першочергові); досвід творчої діяльності (закріплення знань, умінь і навичок регулювання часу як основи власної життєорганізації, що передбачає: раціональне планування кожної справи та визначення її оптимальних меж; самоконтроль витрат часу; оптимально чергувати заняття, справи та відпочинок; планувати час відповідно до значущості та важливості певних видів діяльності, виділяти серед них першочергові).

Програма розвитку часової компетентності передбачає два етапи. Початковий етап має на меті формування в учнів уявлення про тривалість інтервалів часу, розвиток «відчуття» часу. Він упроваджується у формі мотиваційно-просвітницького заняття і передбачає поєднання різних видів діяльності: сприйняття творів мистецтва про час, творчі роздуми на тему «Мій час» та вправи на оцінювання тривалості інтервалів часу поза діяльністю.

Основний етап експериментальної роботи передбачає розвиток якостей, що становлять сутність компонентів часової компетентності в умовах навчання. Програма експериментальної роботи включає 4 підетапи: 1) пояснювально-демонструвальний, мета якого полягає у формуванні в учнів установки на виконання завдань, що передбачає розуміння та осмислення способів дій, спрямованих на оцінку часових інтервалів; 2) діагностувальний, мета якого

полягає у самооцінці учнями тривалості виконання завдань; 3) тренувальний, мета якого розвиток здібностей оцінки часових інтервалів при виконанні діяльності, тренування «відчуття» часу, виявлення та корекція похибки оцінки інтервалів часу; 4) підсумковий, мета якого полягає у визначенні здібностей щодо орієнтації в інтервалах часу та планування діяльності на заданий інтервал часу.

Система вправ у межах програми розвитку часової компетентності сприяє вдосконаленню вміння більш точної орієнтації в часі, його раціонального використання, усвідомлення часу як значимої цінності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Адекватна орієнтація в часі, навички самоорганізації діяльності, ціннісне та бережливе ставлення до часу дають змогу учням структурувати свою діяльність та регулювати поведінку в часовому контексті. Програма розвитку часової компетентності здатна забезпечити результативність психолого-педагогічного впливу на здібність підлітків щодо адекватної часової орієнтації, що супроводжується зниженням агресивності. Це узгоджується з базовим положенням, згідно якого зі сприйняттям часу тісно пов'язані поведінкові прояви, що є критеріями сформованості загальної адаптованості особистості в об'єктивно і суб'єктивно детермінованому середовищі життя.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку часової компетентності, її зв'язку з агресивністю особистості. Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у виявленні зв'язку часової самоорганізації особистості з її вольовими якостями та ціннісними орієнтаціями.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299, [2] с.
2. Аношин П. В. Особливості взаємозв'язку сприймання психологічного часу та біоритмів людини / П. В. Аношин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць. – К., 2006. – С. 12–16.
3. Болотова А. К. Психология временной организации деятельности личности : дисс. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Алла Константиновна Болотова. – М., 1995. – 460 с.

4. Геллерштейн С. Г. «Чувство времени» и скорость двигательной реакции / С. Г. Геллерштейн. – М. : Медгиз, 1958. – 148 с.
5. Головаха Е. И. Понятие психологического времени / Е. И. Головаха, А. А. Кроник // Категории материалистической диалектики в психологии; [ответ. ред. Л. И. Анцыферова]. – М. : Наука. – 1988. – С. 199–215.
6. Лупандин В. И. Субъективные шкалы пространства и времени / В. И. Лупандин, О. Е. Сурнина. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 126 с.
7. Митина Л. М. Влияние интенсивности стимула на оценку и отмеривание временных интервалов разной длительности / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1977. – № 1. – С. 64–73.
8. Мухина В. С. Феноменология развития и бытия личности / В. С. Мухина. – Воронеж : НПО «МОДЭК». – 1999. – 348 с.
9. Полунін О.В. Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження : монографія / О.В.Полунін. – К. : Гнозис, 2011. – 360 с.
10. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. – СПб. : Речь, 2003. – 352 с.: ил.
11. Стрелков Ю. К. Инженерная и профессиональная психология: учеб. пособ. / Ю. К. Стрелков. – М.: Академия; Высшая школа, 2001. – 360 с.
12. Угрюм С. В. Психологическое время как срез социальной и политической жизни человека / С. В. Угрюм // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2007. – № 771. – С. 271–274.
13. Цуканов Б. И. Время в психике человека / Б. И. Цуканов. – Одесса : «АстроПринт», 2000. – 220 с.
14. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин. – М. : Академия педагогических наук РСФСР, 1962. – 311 с.

Ю.А. Клименко

РОЛЬ ВРЕМЕННОГО ФАКТОРА В УМЕНЬШЕНИИ ПРОЯВЛЕНИЙ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

В статье систематизированы основные подходы к изучению феномена времени в его психолого-педагогическом осмыслении. Проанализированы ведущие исследования в этой сфере, уточнено понятие «временная компетентность», определены психологические особенности взаимосвязи между интенсивностью агрессивного поведения подростков и адекватностью их временной ориентации.

Ключевые слова: подростковый возраст, психологическое время, восприятие времени, ориентация во времени, временная компетентность, агрессивность.

Y. Klymenko

THE ROLE OF TEMPORAL FACTOR IN REDUCING OF MANIFESTATION OF TEENAGERS' AGGRESSIVE BEHAVIOR

The article analyzes the main approaches to the study of the phenomenon of time. It has been established that the adequacy/inadequacy of time perception affects the degree of development of organizational skills. The understanding of the characteristics of aggressive behavior in the system of its factors through emphasizing the temporary factor has been enhanced. The relationship between aggression and the peculiarities of time perception of adolescents has been revealed: aggression state determines certain inaccuracies in time perception. Teenagers with intense manifestations of aggression have inadequate temporal orientation and low level of self-organization of time. Time is regarded as a form of mental adaptation and as one of the most powerful means of structuring human life. It is assumed that time perception by a person plays the role of an indicator of his/her ability in building adequate relationships in society and in regulating their own behavior.

For a complete description of aggressive behavior among adolescents it is needed to emphasize in the system the time factor that has not been singled out by scientists in its entirety and significance yet, although it has been covered in the works of K. Abulhanova-Slavskaya, S. Hellershteyn, A. Makarenko, O. Polunin indirectly.

The concept of «time competence» has been defined. It is an integrated quality of the individual that includes special knowledge, skills and abilities which are coupled with corresponding orientation that enables to carry out the temporal regulation process and get productive results. As components of time competence are considered: conceptual component; value and motivational component; procedural component; experience of creative activity. The development of time competence is able to provide effectiveness of psychological and educational impact on the ability of teenagers concerning the adequate time orientation that is accompanied by the decrease of aggression. This is accorded with the basic principal that time perception is closely related to behavioral manifestations that are criteria of already formed general adaptation of the individual in objectively and subjectively determined living environment.

Key words: *adolescent, psychological time, time perception, time orientation, time competence, aggressive behavior.*

Надійшла до редакції 3.12.2014 р.